

Σεξισμός και αντισεξισμός – Φύλο και εκπαίδευση

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΟΓΚΙΔΟΥ

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (Υπό δημοσίευση)

Έχετε αναλογιστεί πόσες ώρες περάσατε στο σχολείο;

Μην αρχίσετε τους υπολογισμούς γιατί θα νυχτωθούμε.

Σίγουρα έχουμε περάσει μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα μερικές εκατοντάδες ώρες, γεγονός που σημαίνει ότι έχουμε οικειοποιηθεί - λίγο-πολύ - την κυρίαρχη εκπαιδευτική κουλτούρα.

Έχουμε, επίσης, μεγαλώσει σε μια κοινωνία που είναι σεξιστική που μας υπέδειξε ότι περιμένει από εμάς να συμπεριφερθούμε όπως αρμόζει στο φύλο μας.

Η διαδικασία αυτή της κοινωνικοποίησης στο ρόλο του φύλου είναι συνήθως τόσο πετυχημένη έτσι ώστε συχνά θεωρούνται αυτονόητες και δεδομένες ορισμένες συμπεριφορές μας, ενδιαφέροντα, δραστηριότητες, χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς μας.

Οι επιδράσεις των στερεοτύπων για τους ρόλους των φύλων έχουν καταγραφεί σε πολλές περιοχές της ανθρώπινης δραστηριότητας. Θα ήταν αφελές να πιστεύαμε ότι το σχολείο δεν έχει υποστεί αυτές τις επιδράσεις και ότι δεν ενισχύει το μήνυμα ότι ο κόσμος είναι διαφορετικός για τα αγόρια και τα κορίτσια. Ακόμη και αν κάνουν τα ίδια πράγματα, τα αγόρια και τα κορίτσια αποκτούν διαφορετικές εμπειρίες από το σχολείο.

Θα ήταν επίσης αφελές να πιστεύαμε ότι εμείς οι εκπαιδευτικοί δεν έχουμε επηρεαστεί από το σεξισμό που υπάρχει στην κοινωνία μας και δεν αναπαράγουμε - σε μικρό ή μεγάλο βαθμό - στις σχολικές μας τάξεις την ανισότητα που παρατηρείται στην κοινωνία των ενηλίκων.

Γνωρίζω ότι είναι δύσκολο για ορισμένα άτομα να δεχθούν ότι οι εκπαιδευτικοί μας θεσμοί εμπεριέχουν διακρίσεις φύλου που διαφοροποιούν τις δυνατότητες μάθησης των αγοριών και των κοριτσιών. Εξάλλου, μέχρι πρόσφατα, η εκπαίδευση και η μετεκπαίδευση ή επιμόρφωση των εκπαιδευτικών δεν έχει αντιταχθεί αποτελεσματικά στον κυρίαρχο λόγο και δεν έχει συμβάλλει στη συνειδητοποίηση/ κατάδειξη αυτών των ανισοτήτων.

Γνωρίζω, επίσης, ότι υπάρχουν ακόμη περισσότερες δυσκολίες και αντιστάσεις στη συνειδητοποίηση των δικών μας στερεοτύπων για τους ρόλους των φύλων και κατ' επέκταση στην αποδοχή ότι πολλές από τις εκπαιδευτικές μας πρακτικές διαφοροποιούν τις δυνατότητες μάθησης των αγοριών και κοριτσιών και κατά

συνέπεια το αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας ενισχύοντας, άμεσα ή έμμεσα την ανισότητα των φύλων και τα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων.

Ακόμα και αν αναγνωρίσουμε εμείς οι εκπαιδευτικοί την αναγκαιότητα της ισότητας ανάμεσα στα φύλα, τη σημασία του ζητήματος της ισότητας στην εκπαίδευση και την ανάγκη μετασχηματισμού της εκπαίδευσης προς μη σεξιστική κατεύθυνση το ερώτημα που γεννιέται στη συνέχεια είναι **“Τι κάνουμε όμως μετά;”**

- Αρκεί να είμαστε ενάντια στο σεξισμό για να μην είμαστε σεξιστές;

- Αρκεί να είμαστε ενάντια στο σεξισμό για να συμβάλουμε αποτελεσματικά στη μείωσή του;

Η εκτίμησή μου είναι ότι ο αντισεξισμός που αποτελείται μόνο από παράπονα, αγανάκτηση, αποδοκιμασία, δεν ήταν αποτελεσματικός. Απέτυχε. Πολύ περισσότερο δεν μπορεί να είναι αποτελεσματικός στη σημερινή συγκυρία.

Μια καλή είδηση για το ζήτημα αυτό είναι ότι τα βιολογικά θεμέλια του παραδοσιακού σεξισμού έχουν σαφώς κλονισθεί από την επιστήμη. Το ζήτημα δηλ. της γυναικείας κατωτερότητας που στηρίζεται σε βιολογικούς όρους είναι πλέον μια θεωρία επιστημονικά εσφαλμένη. Μήπως, όμως αυτό το γεγονός οδήγησε και στη μείωση ή εξαφάνιση του σεξισμού;

Η κακή είδηση ή ο πεσιμιστικός λόγος είναι ότι το ζήτημα του σεξισμού όχι μόνον δεν έχει λυθεί και δεν εντάχθηκε στη σκοτεινή σφαίρα του λάθους και της “προκατάληψης” αλλά μπορούμε να πούμε ότι “καλά κρατεί”.

Γιατί όμως; Πώς είναι δυνατόν ο σεξισμός να είναι νεκρός ως ψευδοεπιστημονική θεωρία και ταυτόχρονα σε φοβερή ζωτικότητα στην κοινωνία;

Με τι συνδέεται στις μέρες μας η διάδοση των σεξιστικών αντιλήψεων; Από τι τροφοδοτείται;

Η απάντηση στα ερωτήματα αυτά καθορίζει και τις στρατηγικές που πρέπει να υιοθετηθούν ενάντια στο σεξισμό και γενικά στον τομέα της εκπαίδευσης που μας ενδιαφέρει πιο άμεσα.

Από τις μέχρι τώρα έρευνες προκύπτει ότι είναι απαραίτητη η κατανόηση του σεξισμού **ούτε** ως νομοτελειακά εμφανιζόμενης συμπεριφοράς και κοινωνικής σχέσης στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου τρόπου κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, **ούτε** ως μέρος της βιολογικής φύσης του ανθρώπου.

Από τα δεδομένα μέχρι τώρα προκύπτει η ανάγκη να εξετάσουμε το σεξισμό ως αποτέλεσμα της ύπαρξης ταυτοχρόνως και στον ίδιο κοινωνικό χώρο, τόσο κάποιων ειδικών συνθηκών διαβίωσης, όσο και ενός ειδικού λόγου (discourse) ο οποίος σε συγκεκριμένες συνθήκες μεταβάλλεται σε σεξιστικό λόγο και τροφοδοτεί στη συνέχεια σεξιστική συμπεριφορά. Συνεπώς, η έλλειψη ενός από τους δύο παραπάνω παράγοντες, δηλαδή κάποιων ειδικών συνθηκών διαβίωσης και ενός ειδικού λόγου ο οποίος σε συγκεκριμένες συνθήκες μεταβάλλεται σε σεξιστικό, λειτουργεί απαγορευτικά στην εμφάνιση του σεξιστικού λόγου.

Έχει καταγραφεί η αδυναμία πολλών μοντέλων να ερμηνεύσουν επαρκώς το φαινόμενο του σεξισμού και του ρατσισμού (δεν εννοώ μόνο στον τομέα της εκπαίδευσης). Στον τομέα της εκπαίδευσης έχουν αναπτυχθεί διαφορετικές προσεγγίσεις για τη μείωση της ανισότητας των φύλων στο σχολείο που συνδέονται με διαφορετικές φεμινιστικές θεωρίες. Κατά συνέπεια υπάρχουν αντιθέσεις στη συζήτηση που έχει αναπτυχθεί για την πιο αποτελεσματική προσέγγιση. Υπάρχουν προσεγγίσεις που απορρέουν από τη φιλελεύθερη φεμινιστική παράδοση τη σοσιαλιστική/μαρξιστική, τη ριζοσπαστική καθώς και οι μεταστρουκτουραλιστικές και μεταμοντέρνες προσεγγίσεις.

Μπορούμε να κατηγοριοποιήσουμε, σε γενικές γραμμές, τις κύριες προσεγγίσεις σε “φιλελεύθερα” και “ριζοσπαστικά” μοντέλα.

Στόχος των **φιλελεύθερων μοντέλων** είναι η εγκαθίδρυση της ισότητας ευκαιριών. Προτείνουν μέτρα θετικής δράσης για τη δημιουργία ενός συστήματος όπου όλα τα άτομα μπορούν να ανταγωνιστούν ελεύθερα και ισότιμα στην κοινωνία και/ή το σχολείο. Οι σχεδιαστές της εκπαιδευτικής πολιτικής δρουν ως διαιτητές καθώς προσπαθούν να διασφαλίσουν ότι οι μηχανισμοί επιλογής θα δράσουν δίκαια και ισότιμα. Αυτό σημαίνει ότι οι πολιτικές ίσων ευκαιριών πρέπει να περιλαμβάνουν αμερόληπτες διαδικασίες που θα εγγυώνται την αποφυγή κάθε μορφής άμεσης ή έμμεσης διάκρισης.

Στην προσέγγιση των ίσων ευκαιριών, το ενδιαφέρον έχει επικεντρωθεί στην προσπάθεια για ισότιμη πρόσβαση των κοριτσιών στις υπάρχουσες εκπαιδευτικές δομές. Τα κορίτσια πρέπει να έχουν πλήρη δικαιώματα σε όλες τις περιοχές του αναλυτικού προγράμματος και τις δυνατότητες του σχολείου. Επίσης, δίνεται έμφαση στην άρση όλων των στοιχείων στην τάξη ή στην οργάνωση του σχολείου που οδηγούν τα κορίτσια σε μειονεκτική θέση. Η κύρια αρχή είναι ότι τα κορίτσια πρέπει να έχουν ίσο με τα αγόρια κομμάτι του υπάρχοντος κέικ.

Πολλά άτομα έχουν ασκήσει **κριτική** στη φιλελεύθερη προσέγγιση υποστηρίζοντας ότι δεν είναι αρκετό να συμπεριφερόμαστε στους μαθητές/τριες με ένα τυποποιημένο τρόπο, καθώς αυτή η πρακτική δεν σημαίνει ουσιαστικά ίση μεταχείριση. Υπογραμμίζουν ότι οι μαθητές/τριες που αρχίζουν το σχολείο από μια μειονεκτική θέση δεν μπορούν να ανταγωνιστούν σε ισότιμη βάση. Χρειάζεται, λοιπόν, να αναγνωρίσουμε ότι οι μαθητές/τριες ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και ότι οι διαφορετικές ομάδες έχουν διαφοροποιημένα προβλήματα και ανάγκες.

Τα ριζοσπαστικά αντισεξιστικά μοντέλα αναζητούν τρόπους παρέμβασης στο σχολείο έτσι ώστε να πετύχουν μια δίκαιη κατανομή των ανταμοιβών ανάμεσα στα μέλη των λιγότερο ευνοημένων ομάδων. Ασχολούνται με τα αποτελέσματα του αγώνα και όχι με τους κανόνες του παιχνιδιού. Η θετική διάκριση χρησιμοποιείται για να προωθήσει τα συμφέροντα των ομάδων που καταπιέζονται και είναι λιγότερο ευνοημένες.

Εδώ το αίτημα είναι για ένα νέο και διαφορετικό εκπαιδευτικό κέικ και για την ανάπτυξη των δομών ενός νέου σχολείου και ενός αναλυτικού προγράμματος που θα είναι “φιλικό” προς τα κορίτσια.

Η αντισεξιστική προσέγγιση δίνει έμφαση στις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες και στον τρόπο που αυτή η άνιση σχέση εξουσίας μπορεί να οδηγήσει τα κορίτσια σε μειονεκτική θέση στο σχολείο. Τα άτομα που υιοθετούν αυτή την προσέγγιση υποστηρίζουν ότι η προσέγγιση της ισότητας ευκαιριών δεν μπορεί να αντιμετωπίσει το ζήτημα των άνισων σχέσεων εξουσίας γιατί δεν αναγνωρίζει τα εγκαθιδρυμένα συμφέροντα αυτών που ασκούν εξουσία και θα εξακολουθήσουν να την ασκούν.

Πάντως και τα δύο μοντέλα παρέμβασης έχουν πολλά κοινά σημεία αιχμής και δραστηριοτήτων. Το είδος της πολιτικής που υιοθετούν εκπαιδευτικοί και οι αρχές εξαρτάται από το πώς εξηγούν την ανισότητα των φύλων στην κοινωνία. Δεν υπάρχει δηλαδή γενική συμφωνία για τις στρατηγικές επίτευξης της αλλαγής γεγονός αναπόφευκτο στο βαθμό πολιτικό και εμπειριέχει σύγκρουση στο επίπεδο των αξιών και του τρόπου ζωής. Οι πιο πολλές παρεμβάσεις - όπως είναι αναμενόμενο - επιχειρήθηκαν στο πλαίσιο της προσέγγισης για την ισότητα ευκαιριών. Τελευταία, όμως, άρχισαν να πολλαπλασιάζονται και οι προσπάθειες για ανάπτυξη προγραμμάτων αντισεξιστικής παρέμβασης σε πολλούς τομείς, και στην εκπαίδευση.

Οι τομείς που θεωρούνται σημαντικοί και είναι στόχος των προγραμμάτων παρέμβασης στο σχολείο (προσχολική, πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση) είναι:

- α) η οργάνωση του σχολείου
- β) το αναλυτικό πρόγραμμα και το περιεχόμενο του μαθήματος
- γ) το “κρυφό” αναλυτικό πρόγραμμα και οι στάσεις/προσδοκίες των εκπαιδευτικών
- δ) οι εξετάσεις και η αξιολόγηση
- ε) ο κόσμος της εργασίας και ο σχολικός επαγγελματικός προσανατολισμός

Έχουν εφαρμοστεί πολλά προγράμματα διεθνώς σε κάθε ένα από αυτούς τους τομείς με πολλούς στόχους και είχαν επιτυχία. Έχουν όμως προκύψει και ορισμένα προβλήματα από τις μέχρι τώρα παρεμβάσεις. Η κύρια κριτική που έχει εκφραστεί είναι ότι το ζήτημα της ισότητας των φύλων στην εκπαίδευση δεν έχει αντιμετωπιστεί σοβαρά από πολλές κυβερνήσεις και κατ’ επέκταση από τις αρμόδιες εκπαιδευτικές αρχές και τα σχολεία.

Σήμερα γίνονται πολλές έρευνες στον τομέα αυτό, αξιολογούνται οι παρεμβάσεις έτσι ώστε να γνωρίζουμε τις πιο αποτελεσματικές στρατηγικές για το μέλλον.

Αποτελεσματική δουλειά στον τομέα αυτό προϋποθέτει σχεδιασμό, ύπαρξη πηγών και υλικοτεχνικής υποδομής και άμεση εμπλοκή και συνεργασία των εκπαιδευτικών στη διαδικασία αλλαγής.

Η επιτυχία των πολιτικών ισότητας στην εκπαίδευση εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τους εκπαιδευτικούς. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να κατανοήσουν από την αρχή ότι η πολιτική ισότητας του σχολείου είναι τμήμα οργανικό του αναλυτικού προγράμματος

και γενικότερα της εκπαιδευτικής διαδικασίας και όχι κάτι το οποίο προστίθεται και μάλιστα εκ των άνω.

Σας ανέφερα προηγουμένως - πριν δηλαδή τη συνοπτική παρουσίαση των διαφορετικών προσεγγίσεων, άρα και στρατηγικών, για την αντιμετώπιση του ζητήματος της ανισότητας των φύλων στο σχολείο - ότι έχει καταγραφεί η αδυναμία πολλών μοντέλων να ερμηνεύσουν επαρκώς το φαινόμενο του σεξισμού/ρατσισμού. Η ανεπάρκεια αυτών των μοντέλων (όπως υποστηρίξαμε με τον Γ. Τσιάκαλο το 1994) δεν συνίσταται απλώς στην προφανή αδυναμία τους να ερμηνεύσουν το φαινόμενο στο σύνολό του, αλλά, κυρίως, στην αδυναμία τους να δώσουν μια δυνατότητα πρόβλεψης της εμφάνισης του φαινομένου και ταυτόχρονα να ερμηνεύσουν το φαινόμενο της μη εμφάνισής του όταν υπάρχουν συνθήκες που σύμφωνα με το κάθε μοντέλο είναι γενεσιουργές. Δηλαδή, η ανεπάρκειά τους στοιχειοθετείται επιπλέον με την αδυναμία τους να θεμελιώσουν ένα μοντέλο πρόληψης και αντιμετώπισης του σεξισμού.

Αυτό είναι σημαντικό στοιχείο για την αξιολόγηση ενός θεωρητικού μοντέλου για το σεξισμό και ρατσισμό, εφόσον αποτελεί κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα για την επίλυση του οποίου καλείται η επιστημονική έρευνα να δώσει τα απαραίτητα εργαλεία.

Υπάρχουν εννοιολογικά κενά στο θεωρητικό πλαίσιο και θεωρητικές αδυναμίες στις στρατηγικές και πρακτικές αντιμετώπισης του σεξισμού.

Επιλέγεται, εν μέρει, λάθος στόχος.

Δεν έχουμε να καταπολεμήσουμε τον παλιό σεξισμό, αλλά ένα που μετατοπίστηκε σε άλλο πεδίο, άλλαξε την επιχειρηματολογία του, έγινε πιο έμμεσος και κατά συνέπεια πιο επικίνδυνος. Σήμερα ο σεξιστικός λόγος χρησιμοποιεί “ετερόφυλες” διατυπώσεις (π.χ. το δικαίωμα στη διαφορά, η αξία της διαφοράς) αντί να στηρίζεται σε “ετερόφοβους” λόγους (π.χ. η γυναίκα που γίνεται αντιληπτή ως διαφορετική αλλά κατώτερη).

Είναι, λοιπόν, απαραίτητη η ενασχόληση μας με το σεξιστικό λόγο και τις συνθήκες στις οποίες εμφανίζεται και τροφοδοτεί σεξιστική συμπεριφορά στην Ελλάδα. Υπάρχει διεθνής βιβλιογραφία, αλλά έχει διαφορετικό περιεχόμενο από περίπτωση σε περίπτωση. Ο λόγος, που κάτω από ορισμένες συνθήκες μεταβάλλεται σε σεξιστικό, προέρχεται συνήθως από άλλους “ειδικούς” λόγους (π.χ. ο λόγος που επικρατεί στην εκπαίδευση, στη βιολογία, στην ψυχολογία). **Το στοιχείο αυτό έχει μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη μοντέλων αντισεξιστικής παρέμβασης.**

Γιατί;

Ο σεξιστικός λόγος μπορεί να μείνει άτρωτος αν δεν γίνουν παρεμβάσεις στα πεδία από τα οποία αντλεί τα στοιχεία του.

Ο σεξιστικός λόγος μπορεί να ανατρέψει σε όφελός του τα αντισεξιστικά επιχειρήματα. Κατορθώνει να αναδιατυπώνει με τα ίδια λόγια αναπαραστάσεις και επιχειρήματα του αντισεξισμού, αφομοιώνοντας και μετασχηματίζοντάς τα.

Είναι ανάγκη να αντιληφθούμε έγκαιρα αυτή τη μεταμόρφωση. Δεν αρκεί να αντιληφθούμε έγκαιρα αυτή τη μεταμόρφωση. Δεν αρκεί η καταγγελία του σεξισμού που αντιμετωπίζεται ως κληρονομιά του βιολογικού ανισωτισμού.

Τι να κάνουμε;

Υπάρχουν αρκετά ερωτήματα/θέματα που πρέπει να σκεφτούμε για να υπερβούμε το σεξιστικό παράδειγμα στον τομέα της εκπαίδευσης.

* Να διερευνήσουμε κριτικά τις εμπειρίες μας, να δούμε πώς είναι δομημένη η δική μας πραγματικότητα και πώς ο σεξισμός έχει επιδράσει στη δόμηση αυτή.

Να δούμε τις αντιλήψεις και τις στάσεις μας που αποτελούν το υπόστρωμα πάνω στο οποίο αναπτύσσεται ο σεξισμός, δηλαδή την υποκειμενική/ατομική διάσταση του σεξισμού (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο σεξισμός είναι μόνο ζήτημα στάσεων και ατομικών πρακτικών) και να αναγνωρίσουμε τις αντιστάσεις που μας εμποδίζουν να υιοθετήσουμε μη σεξιστική συμπεριφορά.

* Να αμφισβητήσουμε αυτή “την αυτονόητη” γνώση για την εκπαίδευση, να ανιχνεύσουμε το θεσμικό σεξισμό και να καταδείξουμε την αναγκαιότητα δημιουργίας ενός νέου λόγου στην εκπαίδευση.

* Να αναθεωρήσουμε ορισμένες πρακτικές μας που είναι σεξιστικές και άλλες που θεωρούνται αντισεξιστικές (όπως η πολεμική χρήση του όρου σεξιστής).

* Να αναρωτηθούμε σε τι βοηθούν θεαματικές κινήσεις, εκδηλώσεις που στοχεύουν στα ΜΜΕ, η μόδα της ενασχόλησης με την ισότητα των φύλων στην εκπαίδευση, η ξαφνική πληθώρα ατόμων που ασχολούνται με το ζήτημα αυτό, η αύξηση των μαθημάτων που εντάσσονται στις γυναικείες σπουδές στα ΑΕΙ όταν χρησιμοποιούν παλιούς τρόπους διδασκαλίας, λειτουργούν δηλαδή μέσα στη λογική της “ενσωμάτωσης” ή της “πρόσθεσης”.

Μήπως όλα αυτά συμβάλλουν στη μείωση της αξιοπιστίας του αντισεξιστικού/αντιρατσιστικού κινήματος;

Μήπως υποβαθμιστεί σε ρητορική της παραδειγματικής καταγγελίας;

-

Πώς μπορούμε να αναθεμελιώσουμε τον αντισεξισμό;

Δεν υπάρχει θαυματουργή συνταγή, μπορούμε όμως να σχεδιάσουμε κάποιο προσανατολισμό, να υιοθετήσουμε “ορθολογική επιχειρηματολογία”.

ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ ΓΝΩΣΗ εδώ και όχι μύθους εναντίον μύθων, στερεότυπα εναντίον στερεοτύπων.

Το καθήκον του σχολείου είναι επομένως θεμελιακό (αλλά και των δημοσιογράφων, των διανοουμένων, του κάθε ατόμου χωριστά).

Επιπλέον, και κυρίως, χρειάζεται ο αντισεξισμός να βασίζεται σε μια σταθερή **βούληση** να βρεθούν λύσεις στα ζητήματα που τροφοδοτούν το σεξισμό και **τεχνογνωσία**.

Αυτό προϋποθέτει την εγκατάλειψη μιας αμυντικής στρατηγικής και την υιοθέτηση μιας στρατηγικής που να βασίζεται στην πρόληψη και την πρόβλεψη.

Να προλάβουμε μέσα από το σχολείο και από τους μηχανισμούς από τους οποίους πηγάζουν οι διακρίσεις.

Να υιοθετήσουμε μια διαφορετική ματιά στα προβλήματα.

Να δούμε το σεξισμό ως ένα αποτέλεσμα και όχι μόνο να αναφερόμαστε στα αίτια και να αναλύουμε τους παράγοντες που συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της ανισότητας των φύλων.

Η αποτελεσματικότητα των πολιτικών στον τομέα της εκπαίδευσης δεν εξαρτάται μόνο από την πολιτική βούληση των σχεδιαστών της, τις προτεραιότητες των κέντρων λήψης αποφάσεων ή τα διαθέσιμα κονδύλια.

Οι πολιτικές αναπτύσσουν μια δική τους δυναμική, συναντιούνται με την κοινωνία, τις πραγματικότητες των ανθρώπων που τις υλοποιούν ή στις οποίες απευθύνονται, αναπτύσσουν νέες δυνατότητες και νέους κινδύνους, μπορούν να χρησιμοποιηθούν “σωστά” ή “λαθεμένα”.

Χρειάζεται, δηλαδή, να δρούμε δημόσια και ιδιωτικά μη σεξιστικά αλλά με αποτελεσματικό τρόπο, χωρίς μεγάλα λόγια και τυμπανοκρουσίες